

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

14(23)

2014

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

MUZIEJUS: ŽINIOS IR ETNOGRAFIJA

Sudarytoja AUKSUOLĖ ČEPAITIENĖ

MUSEUM: KNOWLEDGE AND ETHNOGRAPHY

Edited by AUKSUOLĖ ČEPAITIENĖ

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

Leidybą finansuoja
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
Sutarties Nr. LIT 7-53

REDAKcinĖ KOLEGIJA

Vytis Čiubrinskas (vyriausiasis redaktorius)
Vytauto Didžiojo universitetas

Auksuolė Čepaitienė
Lietuvos istorijos institutas

Jonathan Friedman
*École des Hautes Études en Sciences Sociales
Kalifornijos universitetas, San Diegas*

Neringa Klumbytė
Majamio universitetas, Ohajus

Orvar Löfgren
Lundo universitetas

Jonas Mardosa
Lietuvos edukologijos universitetas

Žilvytis Šaknys
Lietuvos istorijos institutas

REDAKcinĖS KOLEGIJOS
SEKRETORĖ

Danguolė Svidinskaitė
Lietuvos istorijos institutas

Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos – etnologijos ir socialinės/kultūrinės antropologijos mokslo žurnalas, nuo 2001 m. leidžiamas vietoj tęstinio monografijų ir studijų leidinio „Lietuvos etnologija“. Jame spausdinami moksliniai straipsniai, konferencijų pranešimai, knygų recenzijos ir apžvalgos, kurių temos pirmiausia apima Lietuvą ir Vidurio/Rytų Europą. Žurnalas siekia pristatyti mokslo aktualijas ir skatinti teorines bei metodines diskusijas. Tekstai skelbiami lietuvių arba anglų kalba.

Redakcijos adresas:
Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5
LT-01108 Vilnius

Tel.: + 370 5 262 9410
Faks: + 370 5 261 1433
El. paštas: etnolog@istorija.lt
v.ciubrinskas@smf.vdu.lt

Žurnalas registruotas:

European Reference Index for the Humanities (ERIH)

EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Humanities International Complete, SocINDEX with Full Text

Modern Language Association (MLA) International Bibliography

TURINYS / CONTENTS

<i>Pratarmė</i> (<i>Auksuolė Čepaitienė, Vytis Čiubrinskas</i>)	5
<i>Foreword</i> (<i>Auksuolė Čepaitienė, Vytis Čiubrinskas</i>)	7

Straipsniai / Articles

Auksuolė Čepaitienė

Įvadas: muziejus, žinios ir etnografija	11
Introduction: Museum, Knowledge and Ethnography. Summary	33

Jonas Mardosa

Etnografija kraštotyros muziejuose: kai kurie istoriniai raiškos aspektai ir šiuolaikinės būklės refleksijos	35
Ethnography in Local Lore Museums: Some Historical Aspects of Expression and Reflections on the Contemporary Situation. Summary	64

Hubert Czachowski

Muziejus kaip kultūros laboratorija. Marijos Znamierowskos-Prüfferowos indėlis į etnografinę muziejinkystę	69
The Museum as a Laboratory of Culture. The Contribution of Maria Znamierowska-Prüfferowa to Ethnographic Museology. Summary	84

Eglė Rindzevičiūtė

Sovietiniai lietuviai, gintaras ir „naujieji baltai“: tautinės ir regioninės tapatybės Lietuvos muziejuose, 1940–2009	87
Soviet Lithuanians, Amber and the ‘New Balts’: National and Regional Identities in Lithuanian Museums, 1940–2009. Summary	112

Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė

Vizualinės etnografijos naratyvas: Pitt Rivers muziejaus atvejis	113
Narrative of Visual Ethnography: A Case Study of the Pitt Rivers Museum. Summary	133

Goda Palekaitė

Nesamas ir niekada nebuvęs: šiuolaikinės san erdvės nesuderinamumas Namibijoje	137
The Non-Existent that Never Was: The Inconsistency of Contemporary San-space in Namibia. Summary	158

Ainė Ramonaitė, Rytė Kukulskytė

Etnokultūrinis judėjimas sovietmečiu: nematoma alternatyva sistemai?	161
The Ethno-cultural Movement in Soviet Lithuania: Invisible Alternative to the Regime? Summary	179

Diskusijos / Discussions

Vida Savoniakaitė

Autentiškumo prasmės: apie kultūros paveldą ir nacionalumą	183
Concepts of Authenticity: Toward Cultural Heritage and Nationalism.	
Summary	196

Taikomieji darbai / Applied Projects

Janina Samulionytė, Sigita Žukauskaitė

Lietuvos liaudies buities muziejaus paroda „Lietuvių duona. Su savo kepalėliu visur stalą rasi“	199
The Exhibition of the Lithuanian Folk Museum ‘Lithuanian Bread. With Your Loaf You Will Find a Table Everywhere’. Summary	217

Inga Levickaitė-Vaškevičienė

Muziejinių vertybių skaitmeninimas Lietuvos liaudies buities muziejuje: naujos sklaidos galimybės	219
The Digitization of Museum Holdings at Lithuania’s Folk Museum: The Possibilities of a New Dissemination. Summary	233

Interviu / Interview

Pokalbis su Oksfordo universiteto vizualinės antropologijos profesoriumi Marcusu Banksu (<i>Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė</i>)	235
---	-----

Recenzijos ir apžvalgos / Reviews

Ida Harboe Knudsen. New Lithuania in Old Hands: Effects and Outcomes of EUropeanization in Rural Lithuania (<i>Kristina Šliavaitė</i>)	247
Andželika Bylaitė-Žakaitienė. Lietuvių etiketas ir bendravimo kultūra XX amžiuje (<i>Rasa Paukštytė-Šaknienė</i>)	251
Jūratė Vyliūtė, Gaila Kirdienė. Lietuviai ir muzika Sibire (<i>Austė Nakienė</i>) ...	256
Anete Karlsonė. Dziesmu svėtki un tautiskā tēpa attīstība Latvijā 19.gadsimta beigās un 20.gadsimtā (<i>Irma Šidiškienė</i>)	258

Konferencijos / Conferences

SIEF penkiasdešimtmečio jubiliejaus simpoziumas Amsterdame (<i>Vytautas Tumėnas</i>)	263
RAI konferencija Britų muziejuje Londone: antropologija ir fotografija (<i>Goda Palekaitė</i>)	266

Sukaktys / Anniversaries

Etnologei Irenai Aušrelei Čepienei – 80 (<i>Žilvytis Šaknys</i>)	269
Lietuvos gyvenviečių ir sodybų tyrinėtoji Izidoriui Butkevičiui – 90 (<i>Irena Regina Merkienė</i>)	271

In Memoriam

Vitalis Morkūnas (1929–2014) (<i>Žilvytis Šaknys</i>)	275
---	-----

Sovietiniai lietuviai, gintaras ir „naujieji baltai“: tautinės ir regioninės tapatybės Lietuvos muziejuose, 1940–2009

Eglė Rindzevičiūtė

Šiame straipsnyje* teigiama, kad Lietuvos muziejai, nepaisydami Sovietų valdžios priešiško politinei lietuviško nacionalizmo idėjai, dėjo pastangas sukurti ir materialiai įkūnyti pasakojimus apie lietuvius kaip istorinę bei etninę tautą. Analizuojami Istorijos-etnografijos ir Gintaro muziejų atvejai parodo, kaip šiaurietiškumo ir baltiškumo dimensijos buvo derinamos su sovietine Lietuvos praeities versija. Pasakojimas apie Lietuvą kaip sinchronišką ir diachronišką gyventojų bendriją, apibrėžiančią save per bendrą kilmę iš baltų genčių ir nuo seno naudojamus gintaro dirbinius, buvo išlaidytas sovietmečiu ir neprarado aktualumo atgavus nepriklausomybę.

Dr. doc. Eglė Rindzevičiūtė, Paryžiaus politikos mokslų institutas, Europos studijų centras, 27 Rue Saint-Guillaume, 75337 Paris Cedex 07, Prancūzija, el. paštas: egle.rindzeviciute@sciencespo.fr

Įvadas

Nors studijų apie lietuviškosios tapatybės istoriją vis gausėja, nepakankamai žinome apie baltiškumo kategorijos vaidmenį konstruojant lietuvišką tapatybę. Dažnai teigiama, kad Lietuva plyti tarp Rytų ir Vakarų, bet koku būdu lietuviškojo tautinio tapatumo kategorija derinama su platesnėmis regioninėmis kategorijomis, tokiomis kaip baltiškumas ir šiaurietiškumas?¹ Baltiškumo kategorijos svarba viešuosiuose ir oficialiuosiuose diskursuose yra gana akivaizdi: pavyzdžiui, 1993 m. Lietuvos vyriausybės programa deklaravo, kad vienas iš valstybės kultūros politikos tikslų yra „laiduoti istorinę Lietuvos kultūros tęstinumą“

* Šis straipsnis yra redaguotas anksčiau publikuoto teksto (Rindzevičiūtė Eglė. 2010. Soviet Lithuanians, Amber and the 'New Balts': Historical Narratives of National and Regional Identities in Lithuanian Museums, 1940–2009, *Culture Unbound* 2: 665–694) vertimo variantas.

¹ Šiame tekste „šiaurietiškumas“ nurodo *Norden* regioną, kuris apima ir Skandinavijos šalis, ir Suomiją.

ir „remti pastangas sergėti baltiškąją Lietuvos kultūros savastį“ (Lietuvos Respublikos... 1993). O 2009 m., Lietuvai švenčiant savo paminėjimo tūkstantmetį, buvo galima stebėti tikrą baltiškumo apoteozę². Plačiai reklamuojamos tarptautinės kilnojamosios parodos *Lietuva: kultūra ir istorija* katalogas baltiškąjį tapatumą perkėlė į patį Lietuvos istorijos centrą: parodos tekste Lietuvos istorija papasakota kaip kryptingas procesas, kurio metu iš senųjų baltų genčių radosi centralizuota Lietuvos valstybė. Šiame procese baltų pasaulis priešinamas ir krikščioniškajam, ir slavų, protorusiškųjų genčių, pasauliui (žr. Daujotytė 2009: 10–15). Be to, ši baltiškiosios tapatybės versija iš esmės grindžiama kalbotyros teorija, išskiriančia savitą baltų kalbinę grupę, todėl neužsimenama apie kitokias baltų kategorijos reikšmes, kaip kad apie jos vartojimą Baltijos kraštų vokiečiams aprašyti.³

Šis straipsnis grindžiamas hipoteze, kad specifiškai apibrėžta baltiškumo kategorija turi savo istoriją ir vaidina svarbų vaidmenį lietuvių tautinės tapatybės diskursuose⁴. Tautinės tapatybės nebūtinai prieštarauja supranacionalinėms kategorijoms. Iš tiesų supranacionalinės kategorijos dažnai vartojamos nacionaliniams tapatumams sustiprinti. Pavyzdžiui, priklausymas slavų, skandinavų ar Viduržemio jūros kategorijai gali būti pasitelkiamas kaip būdas pabrėžti tautinį išskirtinumą. Po Sovietų Sąjungos žlugimo ir baltiškoji, ir Šiaurės kategorijos buvo plačiai vartojamos Lietuvos užsienio ir vidaus politikos diskursuose. Mokslininkus susidomėti baltiškiosios ir Šiaurės lietuviškojo tautinio tapatumo dimensijų santykiu pirmiausia skatino naujausi geopolitiniai įvykiai, tokie kaip Baltijos šalių plėtros forumo įsteigimas 1998 m. ir visai neseniai, 2009 m., suformuluotos Europos Sąjungos strategijos Baltijos jūros regionui. Tačiau baltiškiosios tapatybės kaip sustiprinto lietuviško tapatumo plėtra tebėra įdomus galvosūkis istorikams.

Todėl šiuo straipsniu norėčiau papildyti Baltijos regioniško studijas detaliai analizuodama keletą specifinių, bet labai svarbių muziejų naratyvų apie lietuvius kaip baltų palikuonis. Be abejo, muziejus yra tik viena iš daugelio instituci-

² Prieš tūkstantį metų žodis „Litua“ buvo įrašytas Kvedlinburgo metraštyje (1009): „Litua“ vadinamas kraštas, kuriame buvo nužudytas misionierius Šv. Brunonas (Bonifacas).

³ Meno istorijoje būtent Pabaltijo kraštuose gyvenę vokiečiai buvo vadinami baltais. Pavyzdžiui, Viktorijos ir Alberto muziejaus Londone sidabro dirbinių kataloge Rygos vokiečių sidabrakalių dirbiniai aprašyti kaip Baltijos sidabras, lygintinas su Skandinavijos sidabro dirbiniais (Lightbrow 1975).

⁴ Dėl vietos stokos neįmanoma įvertinti „baltų“ termino turtingumo. Užtenka pažymėti, kad remiantis Endre Bojtáru, termino „baltai“ kilmė nėra visiškai aiški. Kaip rašo Bojtáras, „mare Balticum terminas yra dirbtinė konstrukcija. Nė viena iš regione gyvenusių tautų istoriniais laikais taip savęs nevadino ir nekalbėjo apie tokiu vardu pavadintą jūrą.“ Būtent vokiečių kilmingieji, apsigyvenę Livlandijoje, Estlandijoje ir Kurliandijoje, pirmą kartą pavartojo šį terminą norėdami apibūdinti save maždaug 1600 m., o po Paryžiaus taikos derybų 1919 m. „baltus“ ėmė vartoti Estijai, Latvijai ir Lietuvai apibūdinti. Tai sutapo su baltų filologijos studijų paplitimu (Bojtár 1999: 6, 10–11).

jų, kuriančių ir skleidžiančių istorinius naratyvus: istoriniai pasakojimai pasiekia gyventojus įvairiais būdais – nuo mokyklinių vadovėlių iki kelionių vadovų ir skaitmeninės žiniasklaidos svetainių. Tačiau senoji Apšvietos epochos institucija, nacionalinis muziejus, tebėra ypač svarbi šio sklaidos lauko dalis (Bennett 1995; Aronsson 2010). Valstybės įsteigti ar aprobuoti nacionaliniai muziejai yra svarbūs tautos kūrimo ir palaikymo įrankiai, ne mažiau reikšmingi negu spauda, kadangi muziejai saugo materialius objektus, kurie gali būti naudojami kaip tapatumo įrodymai (Anderson 1991; Hobsbawm, Ranger 1992). Muziejai renka, saugo, konservuoja ir tiria materialius objektus, kuriais grindžiami istoriniai faktai, ir tokiu būdu materialiai įkūnija tautinės valstybės egzistavimą (Pearce 1992; Bennett 2004). Viena vertus, be materialaus paveldo būtų sunku išlaikyti valstybės ir tautos tęstinumo idėją. Kita vertus, materialūs objektai gali būti interpretuojami gana įvairiais būdais. Kadangi materialus paveldas neišvengiamai yra skirtingų interpretacijų kovos laukas, Lietuvos nacionalinio muziejaus istorija iškalbingai atskleidžia, kaip valstybingumo konstravimo procesas buvo grindžiamas istoriniais naratyvais, kurie aktualizavo medžiaginius objektus.

Santykis tarp lietuviškos ir platesnės regioninės identifikacijos keisdavosi keičiantis politiniams režimams, ir tokių pasikeitimų ištis netrukus. Netrukus po Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo 1918 m. Lenkija 1920 m. aneksavo Vilnių, istorinę LDK sostinę. Vilnius grąžintas Lietuvai 1939 m., tačiau visos šalies prijungimo prie Sovietų Sąjungos 1940 m. kaina. 1990 m. Lietuva atsiskyrė nuo Sovietų Sąjungos, tačiau daugiausia pasiliko tas pačias sienas kaip ir Lietuvos Tarybinė Socialistinė Respublika (LTSR). Šie besikeičiantys politiniai režimai ne tik siekė iš naujo perkurti šalį perbraižant jos žemėlapius ir perrašant istorinius naratyvus, bet taip pat, kaip rodo gintaro atvejis, bandė užtikrinti tautinės bendrijos tęstinumo prasmes.

Šiame straipsnyje aptarsiu, kaip baltiškumo ir Šiaurės regiono kategorijos buvo siejamos su lietuviškuoju tapatumu dviejuose svarbiausiuose LTSR muziejuose. Vienas šių muziejų yra Lietuvos TSR Istorijos ir etnografijos muziejus (toliau – IEM), didžiausias ir turbūt svarbiausias LTSR muziejus, kuris buvo įkurtas sujungus kelias kolekcijas netrukus po Antrojo pasaulinio karo, o 1992 m. buvo pervadintas Nacionaliniu muziejumi. Istorijos ir etnografijos muziejaus raida kaip lakmuso popierėlis atskleidžia politines kovas dėl praeities. Tačiau norėčiau atkreipti dėmesį į tai, kad IEM ekspozicijų kaita priklausė ne vien nuo politinių reikalavimų, bet ir nuo materialinių muziejaus darbo sąlygų bei profesinės istoriografijos normų. Kitas mano atvejis – garsusis ir populiarusis Gintaro muziejus Palangoje, įsteigtas septintajame dešimtmetyje, ekonominio augimo ir didėjančio dėmesio gyventojų gerovei laikotarpiu. Gintaro muziejus daug prisidėjo pripažįstant gintarą materialiu tarpininku, susiejančiu dabartinės Lietuvos geologinę teritoriją, sovietinius lietuvius ir senąsias baltų gentis į sinchronišką ir diachronišką tautinę bendriją.

Kadangi sovietinių ekspozicijų Istorijos ir etnografijos bei Gintaro muziejuose nebėra, tai mano pagrindiniai pirminiai šaltiniai yra šių muziejų katalogai ir vadovai. Taip pat norėčiau pridurti, kad šio straipsnio išvados, savaime suprantama, neturėtų būti tiesiogiai pritaikomos kitiems sovietinės Lietuvos muziejams. Sovietiniai muziejai buvo gana heterogeniški, ir visai gali būti, kad kiti muziejai pateikdavo kitokius pasakojimus apie baltų, lietuvių ir Šiaurės regiono sąsajas. Tad šiame straipsnyje, užuot aiškinęsi dominuojančias diskursyvines strategijas, siekiame atskleisti keletą įdomių naratyvinių ir materialių technikų, naudotų tautiniams ir regioniniams tapatumams kurti sovietinio režimo laikotarpiu. Kai kurios iš šių technikų neprarado savo poveikimo ir posovietinės transformacijos metu.

Autoritarinis muziejus

Sovietinės muziejų sistemos įdiegimas Lietuvoje buvo tiesioginė šalies okupacijos ir autoritarinio režimo įtvirtinimo dalis (žr. Bagušauskas, Streikus 2005). Tačiau nereikėtų pamiršti, kad sovietų kultūros politika neapsiribojo vien cenzūra ir kontrole. Lenino vyriausybė ėmėsi kultūrinės revoliucijos, kuri, apimdama ir dailiuosius menus, ir kultūrą kaip gyvenimo būdą, tapo esminiu komunistinės visuomenės kūrimo įrankiu (Fitzpatrick 1970). Komunistinėje Rusijoje paveldas, ypač imperatoriškieji rūmai ir kilmingųjų dvarai, buvo nacionalizuotas, o visos kultūrinės organizacijos buvo perduotos liaudies komisariatui švietimo reikalams (Narkompros), kuriam vadovavo Anatolijus Lunačarskis (Гарданов 1957: 12, 14–15). Kaip ir prancūzų revoliucionieriai, 1793 m. pavertę Luvrą nacionaline galerija (Duncan 1995), Komunistų partijos programa paskelbė meno kolekcijų ir paveldo nacionalizaciją socialinio teisingumo aktu. O muziejams šioje kultūrinėje revoliucijoje teko svarbus vaidmuo:

Be gamtos turtų, darbo žmonės paveldėjo daugybę kultūros lobių: išskirtinio grožio pastatus, muziejus, pilnus retų ir nuostabių daiktų, kurie šviečia ir pakelia dvasią, bibliotekas, kaupančias didžias dvasines vertybes, etc. Visa tai dabar tikrai priklauso žmonėms. Visa tai padės neturtingam žmogui ir jo vaikams savo išsilavinimu pralenkti buvusias valdančiąsias klases, padės jam tapti nauju žmogumi, senosios kultūros savininku ir dar neregėtos naujos kultūros kūrėju. Draugai, būkite budrūs ir saugokite mūsų liaudies paveldą! (Narkompros, „Į darbininkus, valstiečius, kareivius, jūreivius ir visus Rusijos piliečius“ (1917 m. lapkričio 3 d.), cit. iš Гарданов 1957: 10).

1940 m. naujoji Sovietinė Lietuvos vyriausybė tučtuojau įdiegė jau nusistovėjusią sovietinę centralizuotą muziejų sistemą: egzistuojantys muziejai buvo „nacionalizuoti“ arba centralizuoti – perduoti tiesioginiam Meno reikalų agentūros pavaldumui, o nuo 1953 m. kovo – visasąjunginės ir respublikos kultū-

ros ministerijų administracijai⁵. Nekalbant apie smurtą – muziejai buvo plėsti, nuniokoti, kai kurie sudeginti o daugelis darbuotojų netgi ir nužudyti – pats centralizacijos principas buvo tikras sukrėtimas seniesiems muziejų darbuotojams, kurie tarpukariu buvo gana nepriklausomi ir nuo centrinės, ir nuo vietinės valdžios (Mačiulis 2005).

Kadangi muziejai buvo paskelbti esantys socialistinės liaudies švietimo ir ideologinio instruktavimo instrumentai, muziejų darbuotojai neturėjo kito pasirinkimo kaip tik drastiškai peržiūrėti tarpukario naratyvą apie geopolitinę Lietuvos orientaciją⁶. Pirmiausia buvo kruopščiai pašalintos visos teigiamos nuorodos į tarpukario valstybingumą ir vakarietiškas kultūros formas, pavyzdžiui, modernizmą dailėje. Nors nuo šios cenzūros stipriai nukentėjo daugelis profesionalių menininkų, reikėtų nepamiršti, kad tarpukario vyriausybė nelaike dailiųjų menų labai svarbiu tautos kūrimo instrumentu. Be to, pasaulio ekonomikos nuosmukio ir sudėtingos geopolitinės situacijos kontekste Lietuvos vyriausybė skyrė nedaug lėšų istorinio paveldo apsaugai, ypač ignoruoti dvarai, tuo metu sieti su juose dominavusia lenkiška kultūra. Tarpukario Lietuvos politikų dėmesys kryo į kaimą ir senąją, viduramžių istoriją, tuo pat metu daugelis profesionalių tarpukario Lietuvos dailininkų sėmėsi įkvėpimo liaudies kultūroje, o liaudies kultūros objektai buvo pasirenkami Lietuvai pristatyti tarptautiniu mastu, pavyzdžiui, pasaulinėse parodose (Mulevičiūtė 2001; Jankevičiūtė 2003; Mačiulis 2005).

Šis lietuvių liaudies kultūros sureikšminimas atitiko sovietų orientaciją skatinti etninių kultūrų raiškas. Sovietinis etniškumo apibrėžimas buvo grindžiamas kalba ir liaudies kultūra, turinčia būti „nacionaline savo forma, socialistine savo turiniu“ (Suny 1993). Sovietų požiūris į etniškumą kaip į kultūrinį ir griežtai nepolitinį reiškinį leido muziejų darbuotojams toliau konstruoti lietuviškąjį tapatumą lingvistiniu ir archeologiniu pagrindais. Pavyzdžiui, net politiškai nestabiliame šeštajame dešimtmetyje komunistas istorikas Juozas Žiugžda kritikavo buvusį Vytauto Didžiojo Karo muziejų Kaune už tai, kad jis skyrė „Baltų genčių formavimasis“ priskyre ideologiniams ir socialiniams santykiams. Baltų gentys, – rašė Žiugžda, – iš tiesų priklauso naratyvui apie etninį formavimąsi, „čia yra aiškiai etnogenezės klausimas“. Maža to, jis vėliau patarė muziejui

⁵ 1946 m. Sovietų Sąjungoje stiprėjant antivakarietiškai politikai, kai kurie mokslai, pavyzdžiui, sociologija, buvo uždrausti, nukentėjo ir prieškarinė sociologinė muziejų teorija. Šeštojo dešimtmečio viduryje buvo išleistos pirmosios studijos apie sovietinių muziejų istoriją, tačiau sociologija nebuvo reabilituota iki septintojo dešimtmečio pradžios. Lietuvos TSR muziejų studijos prasidėjo septintojo dešimtmečio viduryje: pasirodė publikacijos apie muziejų istoriją ir buvo pradėtos sociologinės muziejų lankytojų apklausos.

⁶ Tarpukario naratyvai vaizdavo Lietuvą kaip tiltą tarp Rytų ir Vakarų arba siūlė izoliuotos tautos sampratą. Daugiau žr. Donskis 1999; Donskis 2002 ir Rindzevičiūtė 2003.

organizuoti atskirą skyrių, pavadintą „Baltai“ (LLMA, f. 342, b. 107, ap. 1, l. 152)⁷. Žiugžda čia rėmėsi sovietine etnogenezės teorija – įtakinga sovietinės antropologijos šaka, leidusia integruoti etnines grupes į marksistinio istorinio progreso naratyvą (Slezkine 2001).

Todėl galima teigti, kad sovietinė etnogenezės teorija legitimizavo Lietuvos muziejininkų pastangas sujungti baltų ir sovietinių lietuvių istorijas. Atšilimo metu septintajame dešimtmetyje stiprėjo susidomėjimas senųjų laikų baltiškąja Lietuvos praeitimi (Rindzevičiūtė 2008: 187). Pasirodė regioninės istorinės studijos, pavyzdžiui, 1972 m. rusų kalba buvo išleista knyga *Feodalizmo išsivystymo keliai: Kaukazas, Vidurinė Azija, Rusija ir Pabaltijys* (rus. k. *Прибалтика*) (Новосельцев, Пашуто, Черепнин 1972). 1977 m. Rygoje buvo organizuota pirmoji konferencija, skirta baltų etninei istorijai, devintajame dešimtmetyje baltų priešistorės nuo mezolito iki dešimtojo amžiaus po Kr. tyrimai sparčiai plėtėsi⁸. Šie pagoniškosios kultūros tyrimai sovietų ideologų buvo toleruojami, ko gero, kaip antikatalikiškos politikos dalis. Kita vertus, apdairūs istorikai gana lengvai galėjo priderinti ikikrikščioniškųjų kultūrų istoriją prie sovietinio istorinio naratyvo apie vokiečius kaip istorinius priešus, pabrėžiant, kad „pagonys lietuviai“ kovojo su „vokiečių“ „kryžiuočiais“ (Weiner 2001; Wendland 2008; Rindzevičiūtė 2011). Panašiai lietuvių liaudies kultūros tyrinėjimai buvo integruoti į marksistiškai pagrįstus darbo klasės istorinius tyrimus. Tačiau lietuvių ir baltų kategorijų sąsajos su Šiaure nagrinėjimas buvo sudėtingas, nes Šiaurės šalys, būdamos už Geležinės uždangos, priklausė priešiškiems kapitalistiniams Vakarams.

Šiais pavyzdžiais toli gražu nenorėčiau teigti, kad Sovietų Lietuvoje baltų studijos klestėjo, – toks teiginys iškreiptų ištis sudėtingą sovietinių istorinių ir etnografinių tyrinėjimų situaciją: dėl baltų studijų ir istorikams, ir mėgėjams teko dažnai susiremti su ideologiniais varžymais (žr., pvz., Švedas, Gudavičius 2008). Tačiau šie pavyzdžiai rodo, kad priderintas prie kai kurių oficialių naratyvų, pavyzdžiui, Didžiojo patriotinio karo ar marksistinės istorijos, baltiškasis komponentas galėjo būti išlaikomas viešuosiuose sovietiniuose diskursuose ir netgi puoselėjamas kaip oficialiai leistina lietuviškojo etniškumo išraiška. Tačiau

⁷ Lietuvos literatūros ir meno archyvas. Atsiliepimas apie Kauno Valst. Kariškai-istorinio muziejaus Liet. TSR Istorijos skyriaus pirmykštės bendruomenės poskyrio tematinį planą (kovo 11 d., 1953).

⁸ Žr. 1987 m. išleistą Vilniuje antologiją *Lietuvių etnogenezė*, kurioje apibendrinti dešimt metų trukę baltų priešistorės tyrimai (Šimėnas 2008). Taip pat būtų galima palyginti Baltijos studijų konferenciją su steigiamuoju etnolingvistiniu germanistų kongresu Frankfurte (1846 m.) ar panslavistų kongresu Prahėje (1848 m.). Baltų judėjimą sovietų respublikose galbūt inspiravo ir nuolatinės lietuvių, latvių ir estų išeivijos intelektualų pastangos kurti ir propaguoti nepriklausomų „Baltijos tautų“ istoriją. Siekiant šio tikslo, 1968 m. Jungtinėse Valstijose buvo įkurta Baltijos studijų plėtros asociacija (*The Association for Advancement of Baltic Studies*).

kaip rodo toliau aprašytas Istorijos ir etnografijos muziejaus atvejis, baltiškiosios ir Šiaurės dimensijos raiškos priemonės smarkiai priklausė nuo konkrečių muziejų profilio: pasakojimai muziejuose vis dėlto turėjo būti pagrįsti konkrečiais įvykiais ar objektais.

Agresija iš Šiaurės: Istorijos ir etnografijos muziejus

1941 m. prieš pat karą įsteigta LTSR Mokslų akademija (LMA) organizavo istorinį muziejų pavaldų jos istorijos skyriui⁹. Vilniaus senienų muziejaus (įkurto 1855 m.) kolekcijos buvo sujungtos su kolekcijomis, kurias surinko Vilniuje veikusios Lietuvių mokslo draugija (1907–1938) ir Mokslo bičiulių draugija (1907–1941). Tuo pat metu Mokslų akademijos Etnografijos skyrius organizavo ir etnografijos muziejų. 1952 m. Etnografijos muziejus buvo sujungtas su Istorijos muziejumi ir pavadintas LTSR istorijos ir etnografijos muziejumi. Kultūros istorikas Vincas Žilėnas buvo paskirtas direktoriumi ir, kaip įprasta sovietų viršininkams, dirbo juo daugiau kaip du dešimtmečius, išėjo į pensiją tik 1973 m. IEM buvo organizuoti archeologijos, etnografijos, istorijos, ikonografijos ir numizmatikos skyriai, o 1963 m. Mokslų akademija jį perdavė LTSR Kultūros ministerijai.

Muziejus įsikūrė Naujojo ir Senojo arsenalo pastatų komplekse (šie pastatai datuojami 1500–1700 m.), Gedimino kalno papėdėje, prie pat pilies ir Arkikatedros, Vilniaus senamiesčio širdyje. Nors formaliai įsteigtas tik 1941 m., 1980 m. IEM minėjo savo 125 metų jubiliejų, šitaip akcentuodamas savo šaknis Vilniaus senienų muziejuje. Įdomu, kad dar 1970 m. IEM darbuotojai nebijojo vartoti žodžio „nacionalinis“ muziejui aprašyti: „Lietuvos TSR Istorijos ir etnografijos muziejus yra nacionalinis lietuvių muziejus, nes jis visų pirma rūpinasi rinkti, saugoti ir rodyti tuos kultūros paminklus, kurie yra tiesiogiai ar netiesiogiai susiję su mūsų tautos praeitimi ir dabartimi“ (Žilėnas 1970: 7).

Kataloguose ir parodų aprašuose Istorijos ir etnografijos muziejaus kuratoriai iškėlė muziejaus, kaip pagrindinės lietuvių tautos istorijos kaupimo vietos, reikšmę, bet ir pripažino, kad tai nesanti lengva užduotis. Darbuotojai, pavyzdžiui, skundėsi esą „beveik neįmanoma“ įrengti pastovios IEM ekspozicijos taip, kad „ji bylotų mūsų tautos istoriją mūsų lankytojams.“ Neturėtume šios užuominos praleisti: muziejininkai čia užsiminė apie didelę problemą. Sovietų Sąjungoje geopolitiniai naratyvai, skirti viešam platinimui, būdavo formuluojami politinės ekonomijos ir istorijos disciplinų pagrindu. Nors universitetai vaidino svarbų vaidmenį skleidžiant šiuos naratyvus, pagrindiniai jų tiekėjai buvo Sovietų Sąjungos bei respublikų Komunistų partijos centro komitetų ideologijos sekretoriai

⁹ Pirmasis direktorius buvo J. Petrusis.

ir jų vadovaujami skyriai (Bumblauskas, Šepetys 1999; Bagušauskas, Streikus 2005). Šie sekretoriai per kultūros ministerijas muziejų darbuotojams pateikdavo metodines direktyvas, kuriose būdavo nurodymai, kuriuos istorinius periodus ir naratyvus reikia įtraukti į muziejaus ekspoziciją (LLMA, f. 342, b. 104, ap. 1, l. 21–32)¹⁰. Reikėtų pažymėti, kad kaip ir daugelis dalykų Sovietų Sąjungoje, šis direktyvinis visuomenei skirtos geopolitinės istorijos reguliavimas nevyko sklandžiai. Pavyzdžiui, iš Maskvos „nuleisti“ ideologiniai reikalavimai neretai susikirsdavo su vietos istorikų nuomonėmis (žr. Bumblauskas, Šepetys 1999; Švedas 2009), o vietiniai veikėjai neretai smarkiai pakeisdavo Maskvoje suformuotas sovietinės ideologinės istorijos versijas.

Šios vietinės interpretacijos buvo gana rizikingos, ypač nuo 1944 m. iki šeštojo dešimtmečio pradžios, paženklinto antisovietinės rezistencijos kovomis (žr. Statiev 2010) ir po Stalino mirties 1953 m. prasidėjusio politinio nestabilumo. Tuo metu Sovietų Lietuvos istorikai bet kokia kaina siekė išvengti kokių nors ideologinių klaidų. Nors pirmoji Lietuvos istorijos periodizacijai skirta konferencija buvo surengta 1952 m., atrodo, kad lietuvių istorikai buvo linkę palaukti politinio stabilumo ir aiškesnių ideologinių instrukcijų: pirmoji oficiali Lietuvos TSR istorija buvo išleista tik 1957 m.¹¹ Muziejaus darbuotojai buvo irgi atsargūs. Istorijos ir etnografijos muziejus atidarė savo pirmąją nuolatinę ekspoziciją stulbinamai vėlai – besibaigiant vadinamajam chruščioviniam atlydžiui, 1968 m. lapkritį. Nors ši ekspozicija ilgainiui buvo įvertinta kaip „neideologinė“ (Būčys 2008: 44–45), žvilgsnis į jos katalogus parodo, kad jos organizatoriai atidavė būtiną duoklę marksizmo-leninizmo naratyvui, rūpestingai subalansuodami geopolitinius naratyvus.

Tad kokiam platesniam regionui pirmoji nuolatinė IEM ekspozicija priskyrė Lietuvą? Tematika apdairiai apsiribojo periodu tarp Lietuvos teritorijos apgyvendinimo 10 000 pr. Kr. ir 1917 m. Spalio revoliucijos. Muziejuje ši paroda užėmė septynias sales, aštuntoji salė buvo palikta laikinosioms parodoms. Pirmoji salė buvo skirta periodui nuo 10 000 pr. Kr. iki 1300 po Kr., kurio pabaigoje susiformavo Lietuvos valstybė. Greta pagrindinio naratyvo apie ekonominę ir politinę pažangą pereinant nuo natūralaus ūkio prie feodalizmo ir nuo kapitalistinės prie komunistinės sistemos, ekspozicijos aprašyme minimas ir naratyvas apie Šiaurės ir baltų ryšius¹². Kokie gi ryšiai siejo sovietinę Lietuvą su Šiaurės regionu?

¹⁰ Dėl Respublikos kraštotyros muziejų darbo. Kultūros-Švietimo įstaigų Komiteto prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Pirmininko įsakymas N. 218 (Vilnius, liepos 23 d. 1952).

¹¹ Daugiau apie erdvinius ir chronologinius naratyvus Sovietų Lietuvos istoriografijoje žr. Švedas 2009. Apie bendrus sąjunginės sovietinės istoriografijos bruožus žr. Deneckere, Welskopp 2008: 153–158.

¹² Ekspozicijos aprašymo autorės: etnografijos skyriaus (Stasė Bernotienė, 1926–2001), istorijos skyriaus (Ona Mažeikienė) ir archeologijos skyriaus (Bronė Tautavičienė, 1926–2002) vadovės.

Parodoje Šiaurės dimensija buvo įvesta į Sovietų Lietuvos istoriją per geologinių reiškinių, prekybinių mainų aprašymus, tačiau daugiausia – per karinių konfliktų pasakojimus. Pasak muziejaus vadovo, „Lietuvos“ geologinė istorija prasidėjo nuo ledynmečio, kai iš „Skandinavijos“ atslinko ledynai¹³. Ledynmečio žemėlapis, pažymėtas XX a. LTSR miestų ir upių vardais, tiesiogiai susiejo priešistorę su LTSR teritorija po 1944 m. – šia diachroniška sąsaja buvo eliminuoti įvairūs pokyčiai, kuriuos patyrė istorinių ir šiuolaikinių lietuvių apgyventa teritorija¹⁴. Be ledynų judėjimo, LTSR sąsajos su „Skandinavija“ buvo parodytos per archeologinius radinius. Nors dauguma archeologijos eksponatų buvo skirti Lietuvos prekybiniams ryšiams su Romos imperija parodyti, nuo aštuntojo šimtmečio „Skandinavijos“ vardas pasirodo materialinėje Lietuvos istorijos dalyje. Eksponuoti skandinaviškos kilmės objektai turėjo karinę funkciją: tai kalavijai ir jų makštys, pentinai, ietigaliai ir puošmenos (sagės) (Bernotienė, Mažeikienė, Tautavičienė 1970: 18, 22, 25). Šie radiniai buvo interpretuojami kaip daiktų mainų, vykusių tarp Šiaurės tautų ir „lietuvių“, įrodymas. Tačiau nebuvo jokių bandymų lyginti lietuvius su skandinavais ar vikingais. Ekspozicijos katalogas net nevadino šių vietų gyventojų „baltų gentimis“: Lietuvos TSR senieji gyventojai vadinti tiesiog „Baltijos jūros pakrančių gyventojais“.

Iškalbingai byloja ir kataloge šalia archeologinių radinių aprašytas rankraštis, iliustruojantis sudėtingus sovietinės Lietuvos teritorijos gyventojų ryšius su Šiaurės šalimis. Kadangi tik keli rašytiniai šaltiniai yra išlikę iš laikotarpio tarp 10 000 pr. Kr. ir 1300 po Kr., reikšminga, kad vienas tų retų šaltinių apibūdina „Švedijos“ agresiją prieš „Lietuvą“. Devintojo šimtmečio viduryje Švedijos karalius Olafas užpuolė ir užėmė kuršių pilį Apuolę (lot. Apulia) (Bernotienė, Mažeikienė, Tautavičienė 1970: 8). Vadove šie priešiški veiksmai nesunkiai pateikti kaip negatyvus Šiaurės tautų įtakos faktorius Lietuvos istorijoje. Ir apskritai IEM parodos aprašymuose galima išvelgti akivaizdžias nuolaidas prorusiškai ideologijai, ypač dalyse, skirtose XIII ir XIV a. Lietuvai. Kaip žinome, tarpukario istoriografijoje šis periodas buvo mitologizuojamas kaip Lietuvos valstybingumo ir galios viršūnė, nes LDK buvo išsiplėtusi gana toli į Moskovijos žemes ir prisijungusi vakarinę Ukrainos dalį. Nenuostabu, kad IEM vadovas labai lakoniškai aprašo šį laikotarpį, matyt, dėl to, kad tuo metu Rusija buvo silpna. Užtat gana daug informacijos pateikiama apie Lietuvos ir Rusijos santykius šešioliktame šimtmetyje, kai Rusija ėmė kilti kaip svarbi karinė galia. Tuo metu tai buvo Lietuvos

¹³ Pavyzdžiui, Marija Gimbutas rėmėsi archeologiniais radiniais mėgindama suklasifikuoti Baltijos jūros ir Rytų Europos regionus (Gimbutas 1956), nors ši prieiga vėliau buvo Lietuvos archeologų kritikuota.

¹⁴ Panašiai muziejaus vadovas naudojo ir šiuolaikinius Estijos miestų vardus: Tartu vietoj Dorpat, Talinas vietoj Reval.

politinės galios silpnėjimo periodas. Vadovas aprašo Abiejų Tautų Respublikos Vazų valdymo metus (1587–1648) kaip „pačius nesėkmingiausius“, nes Lietuva buvo įtraukta į karą su Švedija ir Rusija. Švedų okupacija aprašyta emocišiais terminais: per Lietuvą „skersai ir išilgai žygiavo svetimšalių kariuomenės“, Lietuvą „plėšdamos ir naikindamos“. Šiems įvykiams iliustruoti ekspozicija pasitelkė paveikslą, vaizduojantį 1656 m. lietuvių–švedų mūšį ir švediškas monetas.

Antišiaurietiškas požiūris sustiprintas pasakojimu apie Šiaurės karą (1700–1721) ir Abiejų Tautų Respublikos padalijimą. Šie dramatiški istoriniai įvykiai rodomi kartu toje pačioje ekspozicijoje (Bernotienė, Mažeikienė, Tautavičienė 1970: 42–43). Iš tikrųjų padalijimo, kuriuo baigėsi LDK valstybingumas, apibūdinimas buvo tikras galvosūkis sovietų istorikams ir muziejininkams. Tarpukario istoriografijoje padalijimas buvo aprašytas kaip negatyviausias reiškinys, tačiau sovietų ideologai reikalavo atspindėti LDK inkorporaciją į Rusijos imperiją kaip „progresyvų įvykį“. Tam, kaip vėliau rašė Mečislovas Jučas, priešinosi lietuvių istorikai. Užuot atvirai liaupsinę LDK inkorporaciją į Rusiją, istorikai, aprašydami padalijimą, vartojo miglotas frazes, pavyzdžiui: „lietuvių ir rusų feodalai rado bendrą kalbą“ ar „liaudis įsijungė į bendrą visos Rusijos kovą prieš carizmą“ (Jučas 1999: 18–19).

Aštuntojo dešimtmečio pradžioje buvo pasiektas bendras sutarimas dėl oficialaus šiuolaikinės sovietinės Lietuvos istorijos naratyvo ir jis jau galėjo būti institucionalizuotas muziejuose. 1972 m. IEM reorganizavo Lietuvos istorijos ekspoziciją. Čia buvo atsižvelgta į socializmo interpretacijos pokyčius remiantis Leonido Brežnevo „brandaus socializmo“ doktrina. Nauja ekspozicija „Sovietinės visuomenės istorija nuo 1940 m. iki šių laikų“ buvo atidaryta 1976 m., o temos buvo tokios: „Socialistinės revoliucijos pergalė ir socializmo kūrimo pradžia Lietuvoje (1940–1941)“, „Lietuva Didžiajame Tėvynės kare (1941–1945)“, „Socializmo pagrindų sukūrimas ir socializmo kūrimo užbaigimas (1945–1961)“ ir „Lietuvos TSR liaudies ūkis ir kultūra brandaus socializmo sąlygomis (1961–1975)“ (Riaubienė 1980).

Reformuotas IEM sistemingsiai lituanizavo LTSR istoriją sutelkdamas dėmesį į sovietinius lietuvius kitų etninių grupių, pavyzdžiui, lenkų ar žydų regimumo sąskaita. Naujosios ekspozicijos katalogas pribloškia skaitytoją ir tuo, kad visiškai nėra regioninių kategorijų. Terminas „baltiškas“ eliminuotas ir parodos vadove rašoma tik apie „lietuvius“ ir „lietuviškas gentis“. Šis etnocentrizmas buvo plėtojamas kartu įtvirtinant mokslinės ir techninės modernizacijos naratyvą: gausūs pasakojimai apie ekonomikos augimą iliustruoti naujais objektais, pavyzdžiui, sovietinės Lietuvos aukštųjų technologijų gaminiais (televizorius „Temp-6“ ir magnetofonas „Elfa“) (Riaubienė 1980: 23). Tačiau norėčiau teigti, kad šis platesnis modernizacijos kaip ekonomikos augimo diskursas neatmetė

lingvistinio ir kultūrinio etniškumo, prezentuoto ankstesnėse parodų salėse. Ko gero, juo tik toliau bandyta įrodyti sovietinių lietuvių diachronišką vienybę su praeitimi, kuriai grėšė pavojai iš Šiaurės.

Posovietiniai baltiškieji protėviai ir kitokia Šiaurės dimensija

1992 m. atsiskyrus nuo Sovietų Sąjungos, Istorijos ir etnografijos muziejus buvo pervadintas Lietuvos nacionaliniu muziejumi (LNM). Šioje straipsnio dalyje aptarsiu keletą iškalbingų atvejų, kada muziejininkai permastė baltiškumo ir šiaurietiško vaidmenis Lietuvos istorijos ekspozicijose, priderindami juos prie nūdienės politikos tikslų. Tai nėra pilna muziejininkų darbo apžvalga, bet keleto itin svarbių parodų analizė, atskleidžianti kertinius posovietinės kaitos momentus. Tad prieš pat Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmečio iškilmes LNM surengė baltų archeologijos (*Kuršiai – Baltų vikingai*, Vilnius, 2008 m. lapkričio 19 d. – 2009 m. kovo 15 d.) parodą¹⁵. Parodos rengėjai siekė įrašyti „baltų gentis į civilizacijų žemėlapi, kuriame iki šiol nepažymėtos senųjų baltų gyventos teritorijos“ (*Britų... 2009*). Ekspozicija *Kuršiai* teigė, kad baltų tapatumas yra nuginčijamas ir paremtas materialiais įrodymais. Baltai buvo pristatomi ne kaip tamsūs barbarai ar žmonės be istorijos, gyvenantys neįžengiamame, pelkėtame ir miškingame Europos užkampyje, bet kaip gentis, sugebėjusi gaminti papuošalus, demonstruojančius „turta, galybę, puikų estetinį pojūtį“, o ginkluote rodanti savo „karinę jėgą ir galią“ (*Pristatoma... 2008*).

Paroda buvo teigiama, kad baltai-kuršiai ne tik egzistavo, bet ir turėjo aukštą kultūrinį statusą, taip pat buvo peržiūrėti ir baltų-lietuvių ir Šiaurės Europos santykiai. Parodoje skiriant dėmesio 500–1200 m. po Kr. periodui, buvo ekspozuojami archeologiniai radiniai, tokie kaip dirbiniai iš bronzos, akmens ir gintaro, bei archeologinių vietų, daugiausia piliakalnių, nuotraukos. Žemėlapis vaizdavo kuršių teritoriją rytinėje Baltijos jūros pakrantėje, besidriekiančią abipus dabartinės Lietuvos ir Latvijos sienos. Parodos katalogo tekste pabrėžiami prekybiniai kuršių ir „skandinavų“ santykiai, kurie klostėsi įvairiai. 500–850 m. Skandinavijos pirkkliai įsikurdavo kuršių apgyventuose kraštuose ir pirkdavo vietos meistrų papuošalus bei ginklus. Šis taikios prekybos periodas nutrūko antroje devinto amžiaus pusėje, skandinavams pradėjus karą prieš kuršius ir kitus Rytų pakrantės kraštus. Savo ruožtu kuršiai puldinėjo Skandinaviją ir jų galia didžiausia buvo 900–1100 m. Tačiau 1422 m. kuršių kraštas buvo padalintas tarp Lietuvos ir Livonijos. Kuršius asimiliavo žemaičiai. Septynioliktame šimtmetyje kuršių kalba jau buvo išnykusi. Įdomu, kad šis pasakojimas apie kuršių genčių iškilimą ir

¹⁵ Parodą *Kuršiai* organizavo archeologai Eglė Gričiuvienė, Gytis Grižas ir Zane Bruža, bendradarbiaudami su Latvijos nacionaliniu muziejumi.

nuopuolį ekspozicijos tekste suformuluotas ne kaip istorinis pralaimėjimas, bet kaip svarbus saitų kūrimo periodas. Skandinavijos ir baltų genčių sąveika išžiūrėta panašiuose papuošalų ir miniatiūrinių objektų gamybos stiliuose.

Nesunku pastebėti esminius skirtumus tarp sovietinio baltų ir Šiaurės sąveikos naratyvo ir pasakojimo, atskleidžiamo parodoje *Kuršiai*. Pirmiausia LNM parodoje atkreiptas dėmesys į daiktinius kultūrinius mainus prekyboje ir į stilstines įtakas. Antra, ekspozicija pabrėžė, kad kuršių-baltų gentis buvo aktyvi veikėja ir svarbi karinė galia Baltijos jūros regione: ši gentis plėšė ir kėlė siaubą švedų pakrantėje. Taigi dėmesio centre nebe Olafas, sudeginęs Apuolę, bet kuršiai, plėšiantys Ölando salas. Trečia, formuodami parodos ekspoziciją, organizatoriai pavartojo sąvoką „vikingai“, kuri dažnai vartojama siekiant sukurti vientisą Norvegijos, Danijos ir Švedijos įvaizdį. Šia užuomina į vikingus norėta parodyti, jog baltų tapatumė esama „Skandinavijos“ matmens arba bent jau, kad baltų genčių istorija yra palyginama su vikingų istorija¹⁶. Jau anksčiau, 1991 m., Gričiuvienė pritaikė skandinavistikos tyrimuose išplėtotą analitinę struktūrą baltų genčių istorijai nagrinėti ir atskleisti parodoje *Baltiškojo ornamento beiškant*. Čia siekta pateikti vientisą vizualinę kultūrą, kuri galėtų baltų gentis pristatyti tokiu pat būdu, kaip keltų ornamentas leidžia atskirti šiauriečius¹⁷.

Sovietmečiu Istorijos ir etnografijos muziejus apibūdino kuršius kaip metonimiškai giminingus baltų gentims ir šiuolaikiniams lietuviams, postsovietinis Nacionalinis muziejus išlaikė šią metonimiją, bet perrašė jos geopolitinę orientaciją. Parodos kuratoriai pasitelkė kuršių istoriją konstruoti naują naratyvą apie Lietuvą, kaip apie karingų ir civilizuoatų žmonių šalį. Kitoje straipsnio dalyje aptarsiu panašiai elastišką gintaro vaidmenį kuriant lietuvišką tapatybę sovietiniu ir posovietiniu periodais.

„Šiaurės aukso“ bendrija

Šioje dalyje parodysiu, kaip dėl muziejaus ir literatūros diskursų gintaras tapo vadinamojo „banalaus“, kasdienio nacionalizmo objektu¹⁸. Gintaro muziejaus įkūrimą 1963 m. inicijavo Lietuvos dailės muziejaus direktorius Pranas Gudynas, padedamas jo tuometinio pavaduotojo Romualdo Budrio (Jakelaitis 1998: 11). Pasirinkta vieta ir pastatas muziejui įrengti iškalbingai bylojo apie mu-

¹⁶ Reikia pažymėti, kad parodos tekste tik trumpai paminėta ugrofinų gentis, kaip kuršių šiaurės kaimynai, su kuriais „Baltijos vikingai“ retkarčiais kariavo.

¹⁷ 2009 m. parodos *Baltų menas* apžvalgoje cituojamas lenkų archeologas Ludwikas Krzywickis (1859–1941), kuris teigė, kad „galime kalbėti apie lietuvių kultūrą, kaip kalbame apie keltų ar skandinavų kultūrą“ (Iršėnas 2009: 25).

¹⁸ Billig 1995. Lietuviškai „gintaras“ yra *gintaras*, latviškai – *dzintars* ir išnykusioje prūsų kalboje – *gentars*.

ziejaus tematikos reikšmę. Tad muziejus buvo įkurtas grafo Felikso Tiškevičiaus neobarokiniuose vasaros rūmuose Palangoje (Feliks Tyszkiewicz, 1870–1932). Vokiečių architekto Franzo Schwechteno 1897 m. pastatytus rūmus supo parkas, suprojektuotas prancūzų landšafto architekto Edouardas François André. Išties Tiškevičių šeimos dėka mieguistas žvejų kaimas Palanga 1870–1880 m. tapo pajūrio kurortu, o pats grafas buvo aistringas archeologinių radinių kolekcininkas ir jo kolekcijoje netrūko vertingų priešistorinių gintaro dirbinių (Tranyzas 1998; Striuogaitis 2008). Gali būti, kad muziejaus įkūrimas Tiškevičiaus rūmuose buvo strateginis sprendimas, leidęs muziejininkams rekonstruoti šiuos rūmus, tačiau, be abejonės, pati vieta – pajūryje, populiaramame kurorte – perša interpretaciją, kad Gintaro muziejus buvo kuriamas orientuojantis ne vien į specialistus, o ir į plačius visuomenės sluoksnius.

Ši orientacija sutapo ir su sovietų ekonominės bei socialinės politikos pokyčiais: pradėta akcentuoti ne vien ideologinė indoktrinacija, bet ir žmonių kasdienė gerovė. Be to, 1957 m. Nikita Chruščiovas pradėjo ekonomikos decentralizaciją perduodamas daugelio šakų administravimą teritorinių ir nešakinių institucijų organams. Ši reforma suteikė LTSR vadovybei daugiau autonomijos valdant respublikos pramonę ir ypač paskirstant resursus. Nenuostabu, kad būtent šeštojo dešimtmečio pabaigoje ir septintajame atsirado daug naujų muziejų. Kitas įdomus sutapimas yra tai, kad tais pačiais metais, kai buvo įkurtas Gintaro muziejus (1963), Lietuvos TSR Liaudies ūkio taryba perėmė didžiausią pasaulyje gintaro gamintoją – gintaro kasyklas Jantarnoje Kaliningrado srityje. Pasinaudodami šiuo gintaro pramonės proveržiu, Gintaro muziejaus darbuotojai sumaniai derino gamtamokslinės laboratorijos ir etninių nacionalinių vertybių puoselėjimo tikslus¹⁹. Muziejus tapo su gintaru susijusių pasakojimų ir faktų kaupimo centru, tad suteikė papildomą simbolinę vertę Lietuvoje visuotinai paplitusioms gintaro rinkimo ir naudojimo kasdieniame gyvenime praktikoms. Tapęs elegantiška, bet kartu įdomia ir pilna keistenybių vieta, Gintaro muziejus taip pat atitiko ir ekonominius sovietų kultūrinės politikos tikslus šviesti darbininkus jų laisvalaikio metu (White 1990).

Gintaro muziejaus savitumas išryškėja pažvelgus plačiau į gintaro istoriją Lietuvoje. Stipri gintaro, Lietuvos teritorijos ir lietuvių sąsaja yra palyginti naujas XX a. procesų produktas. Tik 1923 m. Lietuva prisijungė Klaipėdos (Memel) regioną ir turtingą gintaro išteklių Baltijos jūros pakrantę. Sovietinės okupacijos pakeistą geopolitinę situaciją lydėjo ir įtakingų literatūrinių diskursų atsiradimas.

¹⁹ Budrys kreipėsi į V. Muchinos taikomosios dailės institutą Leningrade su siūlymu parengti daktaro disertaciją apie Baltijos gintaro dirbtuves. Institutas atmetė Budrio paraišką dėl nepakankamai reikšmingos temos ir pasiūlė jam parašyti darbą apie gintaro industriją. Tačiau Budrys nesidomėjo didelio masto industrija ir todėl nutarė atsakyti mokslinės karjeros (Jakelaitis 1998: 11).

Vienas ryškiausių pavyzdžių yra garsios prosovietinės poetės Salomėjos Nėries (1904–1945) eilėraštis „Lietuva laisva“ (poemos „Bolševiko kelias“ dalis, 1940). Įtrauktas į Lietuvos mokyklų vadovėlius šis eilėraštis neprarado savo kanoninio statuso po Sovietų Sąjungos žlugimo ir ligi šiol yra skaitiniuose, skirtuose patriotiniam ugdymui, ypač pradžios mokyklose (žr., pvz., Strelčenko 2003; Mažeikis 2007: 257). Apdovanota Stalino premija už literatūrą, Nėris aprašo LTSR pagal sovietinį „mažosios tėvynės“ diskursą (rus. k. *малая родина*, žr. Сандомирская 2001). Eilėraštis pabrėžia šalies mažumą bei tariamą vietinės tapatybės jaukumą, užtikrintą narystės Sovietų Sąjungoje. Lietuva susiejama su gintaru – mažyčiu, trapiu objektu, apsaugotu „draugo“ (poetė turi omenyje Staliną):

Koks gražus mažytis mūsų kraštas, –
Kaip lašelis tyro gintaro.
Myliu jį seniai – audimų raštus
Ir dainose kaimo gimtojo.
Gintarėlį tau nešu ant delno,
Baltjos lašelį tą nublankusį –
Lietuvos aš vardą švelnų
Tau nešu kaip saulę rankose
(Nėris 1984[1940]: 30).

Eilutės iš „Lietuva laisva“ cituojamos Gintaro muziejaus buklete, parašytame žymaus Lietuvos muziejininko ir paminklosaugos specialisto Prano Gudyno ir meno istoriko Stasio Pinkaus (Gudynas, Pinkus 1964: 42). Pažvelkime, kaip šio vadovo tekste susiejamas gintaras su lietuvių tauta. Pirmiausia pabrėžiamas išskirtinumas: teigiama, kad Baltijos jūros pakrantėje (Kaliningrado srityje, Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje) randamas „geriausios kokybės gintaras“ arba *succinitas*, mokslininkų vadinamas Baltijos gintaru (Gudynas, Pinkus 1964: 19). Autoriai Baltijos gintarą vadina ne tik „šiaurės auksu“, bet ir lietuviškojo tautinio tapatumo šerdimi:

Gintaras randamas daugelyje pasaulio šalių, tačiau nė vienoje jų nėra jis taip giliai įaugęs į liaudies buitį, folklorą ir literatūrą bei meną, kaip Lietuvoje. Nuo seniausių laikų buvo iš jo kuriami nuostabaus grožio buitiniai bei dailės kūriniai. Tad ne veltui Lietuva vadinama gintaro šalimi, o Baltijos pajūris – gintaro krantu.

Kad lietuvių liaudies meilė gintarui nėra atsitiktinis reiškinys, o ilgus amžius gintarinės Baltijos pakrantėje gyvenusių ir savo džiaugsmą bei liūdėsį glaudžiai su gintaru siejusių žmonių branginama tradicija, vaizdžiai byloja įvairiose respublikos vietovėse randamos archeologinės įkapės – gintariniai moterų ir vyrų, o taip pat žirgų bei ginklų papuošalai. Gintaro gabalėlis arba iš jo padarytas gražus dailės kūrinys yra lietuviui ne vien nuostabus daiktas, bet ir savo krašto kultūros istorijos dalis.

Gintaras įrašė Lietuvos vardą į antikinių amžių knygas. Garsas apie jo grožį ir vertę masino prie lietuvių genčių gyvenamų rytinių Baltijos krantų antikinio pasaulio pirklų laivus (Gudynas, Pinkus 1964: 2–3).

Ši citata akivaizdžiai parodo Gintaro muziejaus siekį įtraukti gintarą į istorinį Lietuvos gyventojų naratyvą. Teigiant, kad gintaras esąs materialus baltų genčių buvimo LTSR teritorijoje įrodymas, pripažįstama, kad baltų-lietuvių genčių ir išorinio pasaulio ryšių pėdsakų galima aptikti tose vietose, kur randami specifiniai gintaro dirbiniai. Gintaras, kitais žodžiais tariant, daro baltus-lietuvius matomus²⁰. Pavyzdžiui, muziejaus vadove taip pat teigiama, kad pirmasis „lietuvių protėvių“ paminėjimas randamas Tacito veikale *Germania* (98 m. po Kr.). Tacitas, sakoma buklete, aprašė gentį *aestii* (liet. „aisčiai“) kaip „gerus žemdirbius“, rinkusius gintarą Baltijos jūros seklumose ir tiekusius jį tolimiems kraštams (Gudynas, Pinkus 1964: 9). Tačiau Gintaro muziejaus katalogo tekste Tacito raštai nebuvo tiesiog pacituoti, bet tiesiog kūrybiškai pritaikyti autorių tikslui sukonstruoti lietuvių tautos ir gintaro ryšį. Atsivertę originalius *Germania* puslapius matome, kad Tacitas iš tikrųjų rašė kiek kitaip:

Atsisukime į dešinįjį Svebų jūros krantą: čia jūra skalauja svebų gentį *aestii*; jų papročiai ir išvaizda yra kaip svebų, bet jų kalba arčiau britų (...), taip pat jie naršo jūrą ir yra vienintelė germanų gentis, renkanti gintarą, kurį jie savo kalba vadina „*glaesum*“, seklumose ir pakrantėje. Būdami barbarai, jie nesidomi ir nesiaiškina, kas tai per substancija ir kokio proceso rezultatas, ne, gintaras voliojosi tarp kitų jūros išmestų lūžėnų, kol Romos prabanga jam suteikė šlovę. Vietos gyventojai jį laiko nenaudingu: gintaras renkamas neapdirbtas ir tiekiamas į Romą neapdorotas: jie stebisi, kad už tai mokama (cit. iš Bojtár 1999: 30).

Matome, kad Tacitas savo veikale *Germania* nemini Baltijos jūros (nors ir įprasta manyti, kad Svebų jūra reiškia Baltijos jūrą); jis vadina gentį *aestii* „germanais“, kalbančiais „kaip britai“. Tuo labiau, Tacitas rašė, kad menami lietuvių „protėviai“ buvo ne „geri žemdirbiai“, kaip kad teigė gidas, bet šiurkštūs barbarai. Tacitas taip pat nepatiksline, kokiū būdu gintaras pasiekdavo Romą.

Taigi lietuvių-*aestii*, toli nukeliaujančių pirklių, vaizdinys yra gido autorių išgalvota interpretacija. Iš tiesų istorikai nesutaria dėl Tacito *aestii* identifikacijos: visiškai neaišku, ar *aestii* nurodo menamus baltus-lietuvius. Vieni kelia prielaidą, kad *aestii* galėjo būti prūsai, kiti mano, kad žodžiu *aestii* buvo pavadinti estai ar net slavai (žr. Bojtár 1999: 104–107). Tačiau muziejaus vadovo tekste net neužsimenama, kad nėra tiksliai žinoma, kokiai etninei grupei gali būti priskirti *aestii*. Priešingai, postuluoju, kad lietuviai ir buvo ta gentis, prekiavusi gintaru su romėnais ir, norėčiau pabrėžti, gintarą pakaitomis vadina „Šiaurės auksu“ ir „Lietuvos auksu“.

²⁰ M. Gimbutas rado prekybos lietuvišku ir prūsišku gintaru, daugiausia kūgiškais rutuliukais, pėdsakų, vedančių į neolito laikus Šiaurės Suomijoje ir Rusijoje (Gimbutas 1956: 180–181). Tačiau gintaro prekybos kelių idėja buvo sukritikuota Katino (Katinas 1983) ir Bojtáro (Bojtár 1999).

Istoriniams naratyvams Baltijos gintaras buvo itin svarbus, nes jis materializavo ir gamtines, ir socialines sąveikas Baltijos regione. Pavyzdžiui, pasak geocheminio Baltijos gintaro susidarymo paaiškinimo, gintaras yra susikristalizavę sakai iš miškų, augusių dabartinėje Švedijos teritorijoje paleogeniniu periodu, kuris tęsėsi keturiasdešimt du tūkstantmečius (Baltrūnas 2003: 21). Tad gintaras į Lietuvos teritoriją atkeliavo iš Skandinavijos ir, apdirbtas ar ne, tęsė savo keliones materializuodamas socialinius ryšius. Analizuojamame tekste pabrėžiama, kad neolito gintaro dirbiniai iš dabartinės Lietuvos teritorijos buvo rasti Danijoje, Švedijoje ir Didžiojoje Britanijoje (Gudynas, Pinkus 1964: 39). Tai interpretuojama kaip tarptautinės baltų-lietuvių veiklos įrodymas:

Gintaro prekyba ir jos keliai liudija ne tik apie gintaro gavybą, jo apdirbimą ir panaudojimą dabartinėje Lietuvos TSR teritorijoje, bet ir apie krašto ryšius su tolimomis šalimis, su kuriomis buvo prekiaujama, žinoma, ne tik gintaru, bet, kaip rodo archeologiniai duomenys, ir kitomis abipusiškai naudingomis vertybėmis. Buvo importuojama tai, kas čia nebuvo gaminama, o antra vertus, užmezgant gintaro prekybos ryšius su to meto civilizacijos ir kultūros centrais, buvo įnešamas stambus indėlis į pasaulinės kultūros lobyną (Gudynas, Pinkus 1964: 41).

Šie Gintaro muziejaus naratyvai turėtų būti suprasti kaip nacionalizuojančio proceso dalis (Brubaker 2004). Anot Bojtáro, „Baltijos gintaro“ kaip „Baltijos regiono gyventojų“ ženklas negali būti tiksliai nustatytas net cheminiais tyrimais: gintaro rūgštis randama ne tik Baltijos, bet ir iš kitų kraštų, pavyzdžiui, Rytų Azijos, gintare. Tuo remdamasis jis teigia, kad „gintaro kelių“ rekonstrukcijos, rodomos muziejuje, tėra tik Baltijos pajūrio žmonių gyvenviečių, kelionių ir santykių hipotezės, o ne įrodymai (Bojtár 1999: 26–27). Bet tam, kad kuo glaudžiau susietų gintarą su lietuviais, muziejaus darbuotojai kruopščiai pašalina nepatogią informaciją. Pavyzdžiui, nacionalizuodamas gintarą kaip Šiaurės-lietuvišką auksą, Gintaro muziejus tik probėgšmiai paminėjo Baltijos vokiečių vaidmenį ekonominėje ir kultūrinėje gintaro istorijoje. O gintaro istorija Rytų Prūsijoje nusidriekia toli į praeitį: nuo XIII a. gintaro rinkimą griežtai reguliavo Livonijos ordinas, turėjęs išimtinės teises kasti gintarą ir juo prekiauti (žr. Baltrūnas 2003: 76–77). Nuo XVII a. iki XX a. pradžios Karaliaučius Rytų Prūsijoje buvo gintaro pramonės ir mokslinių tyrimų centras, o pirmoji knyga apie gintarą *Aurifaber: Succini Historia* buvo išleista Karaliaučiuje 1551 m. (Bojtár 1999: 29). Užtuot skyręs dėmesio Karaliaučiu, Gintaro muziejaus vadovas taip siekė atrasti lietuvių gintaro istorijoje, kad gana detalai aptarė lietuvių autoriaus V. Kalvaičio indėlį, kuris vargu ar gali atstovauti didžiajam mokslui (1910 m. Kalvaitis išleido *Klėtis su lietuvišku vardu*, žvejų pasakojimų apie gintarą rinkinį bei vienos gintaro kasyklos aprašymą). Tačiau visiškai įmanoma, jog muziejaus vadovas paliko nuošalyje vokiečių gintaro pramonę ir tam, kad galėtų įtikinamiau parodyti sovietinės

gintaro pramonės pažangą. Tai liudija ir panaudota marksistinė perspektyva: vokiečių įnašas į gintaro pramonę iškalbingai aprašytas kaip brutalus darbo klasės išnaudojimo atvejis (Gudynas, Pinkus 1964: 47).

Vadinasi, derindamas sovietinę ideologiją atitinkančius istorinius naratyvus su etnocentrinėmis Lietuvos istorijos interpretacijomis, Gintaro muziejus atliko svarbų vaidmenį ugdant banalų nacionalizmą (Billig 1995)²¹. Tai, kad muziejus buvo įsteigtas Palangoje, buvo tik pranašumas: muziejų gausiai lankė atostogaujantys populiariausiame pajūrio vasaros kurorte. Per pirmuosius penkerius metus muziejų aplankė apie 600 000 žmonių (Palangytė 2013). Be to, apsilankę muziejuje poilsiautojai galėjo per parką patekti tiesiai į pliažą, kur dažnai galima rasti gintaro gabaliukų. Istoriniais naratyvais muziejus banaliai gintarui suteikė tautinio simbolio statusą, dėl to kiekviena moteris, pasipuošusi gintariniais auskarais, apyrankėmis ir karoliais, tapo ir geologinės gintaro, ir senovės lietuvių istorijos dalyve. Muziejus pavertė gintarą tikru hibridiniu objektu, priklausančiu ir gamtamoksliams, ir kultūros istorijos, ir kasdienėms žmonių praktikoms (žr. Gudynas, Pinkus 1964: 6–7). Kiek vėliau gintaras buvo sistemingai susietas su liaudies kūryba: muziejaus buklete buvo įdėtos ir kelios pasakos apie gintarą, o 1968 m. muziejus įrengė nuolatinę lietuvių liaudies meno ekspoziciją, papildančią gintaro rinkinius (Palangytė 2013).

Garsi lietuvių kilmės Amerikos archeologė Marija Gimbutas ypač optimistiškai vertino gintaro galią užmezgant ryšius tarp tautų. Laiške sveikindama Gintaro muziejaus įkūrimą, Gimbutas kvietė muziejų „savo brangiausiąjį žemės turtą saugoti, mylėti ir išnaudoti, nes per jį mes galime toli keliauti per pasaulį“ (Kalba... 1967: 107). 1969 m. muziejus atidarė naują, praplėstą nuolatinę ekspoziciją, kurioje – trys tūkstančiai gintaro pavyzdžių. Gintaro kelio idėja buvo toliau plėtojama archeologinius tyrimus apžvelgiančiame leidinyje apie „Lietuvos gyventojų“ prekybinius santykius nuo I a. iki XIII a. (žr. Michelbertas 1972). 1986 m. muziejaus ekspozicija buvo dar kartą praplėsta, jo penkiolikoje salių buvo rodoma 4500 eksponatų, kurie pasakojo gamtinę ir kultūrinę gintaro istoriją nuo priešistorės iki mūsų dienų (Palangytė 2013).

Posovietinis gintaras ir „naujieji baltai“

Žlugus Sovietų Sąjungai, Gintaro muziejus vėl sulaukė valstybės dėmesio – šį kartą Seimo debatuose svarstant oficialų brangiųjų metalų ir brangakmenių

²¹ Čia norėčiau pacituoti Edvardą Gudavičių, puikiai apibendrinusį sovietinę lietuviško etnocentrizmo versiją: „Visų pirma „Lietuva nuo jūrų iki jūrų su Vytautu Didžiuoju“. Kita vertus, „labai gražus nepriklausomos Lietuvos dvidešimtmetis“. Iš šio „paveikslėlio“ iškrisdavo mūsų bajorija ir dvarų kultūra, nes visa tai buvo „lenkiška“. Tuo tarpu valstiečiai „labai geri ir gražūs, nes jie kalbėjo lietuviškai ir puoselėjo mūsų kultūrą“. Štai kokiuose kontekstuose buvo vykdomos lietuviybės paieškos“ (Švedas, Gudavičius 2008: 135).

apibrėžimą. 1998 m. vyriausybė pateikė 1995 m. priimto apibrėžimo, pagal kurį gintaras ir perlai buvo laikomi brangakmeniais, pataisais. Naujoji pataisa, numatanti, kad gintaras nebūtų priskiriamas brangakmeniams, sukėlė karštas diskusijas tarp parlamentarų, kurias verta plačiau pacituoti:

Seimo Narys: Gerbiamieji Seimo nariai, aš labai abejoju tokiu paaiškinimu, kad gintaras neturi savybių, priskiriamų brangakmeniams. Man labai gaila, kad gintaras prilyginamas moliui, smėliui, dolomitui, vandeniui ar kokiam nors kitam geologiniam kūnui. Tačiau, žiūrint estetiniu požiūriu, kultūriniu požiūriu, gintaras visą laiką buvo Lietuvos pasididžiavimas – „Gintarinė Lietuva“, „Gintarinė Baltija“, „Gintarinė triūba“. Ir daug kitų dalykų, kur naudojamas mūsų ir pats gintaras, galėčiau pasakyti. Padavimuose, kultūriniuose renginiuose. Gerbiamieji, aišku, galima pasijuokti iš šitų dalykų, bet kai Lietuvos Respublikos Seimas gintarą sulygina su moliu, smėliu ar vandeniu ir kai sudaromos sąlygos išvežti gintarą, kaip ir gabalą dirvožemio iš Lietuvos, man nekelia juoko. Todėl aš manau, kad mano pasiūlymas yra visiškai rimtas ir nereikia išbraukti gintaro iš brangakmenių sąrašo, o palikti jį turbūt kaip vienintelį brangakmenį, randamą Lietuvoje.

Pirmininkas: Gerbiamasis kolega, jei jūs manote, kad juokiuosi čia aš, tai aš juokiuosi dėl jūsų kolegų replikų, kurias man pavyko nugirsti. Tai visiškai nesusiję su nepagarba gintarui (Lietuvos Respublikos... 1998).

Kitas Seimo narys pasiūlė sukurti naują brangakmenių klasifikaciją, kuri leistų lietuviams tinkamai įvertinti „vertingiausias savo gamtos išteklius“ (Lietuvos Respublikos... 1998). Nors galų gale Seimas ir išbraukė gintarą iš oficialaus brangakmenių sąrašo, gintaras liko vertingu medžiaginiu ir diskursyviu šaltiniu lietuvių tautinio tapatumo kūryboje. Net ir Tacito veikalas *Germania* išlaikė savo galią susieti gintarą, *aestii*, baltus ir šiuolaikinius, dabar jau posovietinius, lietuvius į vieną bendruomenę. Šis tęstinumas buvo išreikštas specialioje parodoje, skirtoje Lietuvos tūkstantmečio minėjimui. 2009 m. vasarą Taikomosios dailės muziejus (Lietuvos dailės muziejaus filialas, vienas iš keturių nacionalinių muziejų) Vilniuje surengė parodą *Baltų menas* (2009 m. liepos 5 d. – 2010 m. balandžio 20 d.), panardinusią lankytoją į *multimedia* garsų, judančių paveikslų ir archeologinių objektų terpę. Kaip minėjau, paroda buvo tiesiogiai susieta su Lietuvos tūkstantmečiu bei atidaryta Mindaugo karūnavimo dienos, švenčiamos liepos 6 d., išvakarėse. Organizuota Vilniaus dailės akademijos ir kuruojama istoriko Adomo Butrimo, paroda *Baltų menas* 2010–2011 m. aplankė Varšuvą, Gdanską, Taliną, Rygą, Berlyną, Kopenhagą bei Stokholmą.

Nenuostabu, kad gintaras sulaukė ypatingo dėmesio šioje parodoje – jam skirtas skyrius „Gintaro tradicija Baltijos kraštuose“. Baltijos kraštų žemėlapis sudarytas kalbinių grupių pagrindu ir apėmė dabartines Lietuvos, Latvijos, Kaliningrado srities ir Šiaurės rytų Lenkijos teritorijas. Ypatingos pastangos įdėtos į parodos dizainą: erdvė suskaidyta į du paslaptinai tamsius koridorius. Sekant

tada madinga „juodojo baroko“ stilistika, spalvinė ekspozicijos gama buvo monochrominė: juodai dažyti matinių ir blizgančių paviršių stendai, pritemdytos šviesos ir juodais kandelibraus dekoruotos skliautuotos lubos. Šioje tamsioje ir prabangiai atrodančioje erdvėje prožektoriai apšvietė archeologinius gintaro, sidabro, bronzos ir vario eksponatus. Nei medžiagos, nei architektūra negalėjo suklaidinti lankytojo: tai buvo XXI a. kapitalistinė Lietuva, tačiau parodos tekstai pasakojo apie baltų kaip gintaru prekiaujančių genčių tradiciją ir pateikė ją kaip neginčijamą lietuviškojo tapatumo šaltinį.

Tačiau šioje parodoje Gintaro muziejaus naratyvas, įrėminantis gintarą ir kaip lietuvių tautos metaforą, ir kaip banalų kasdienybės objektą, suponuojantį diachroniškos ir sinchroniškos įsivaizduojamosios lietuvių bendruomenės matomumą, buvo smarkiai modifikuotas. *Baltų menas* pristatė gintarą ne kaip universalų visų menamų lietuvių, bet kaip ypatingos socialinės grupės, karinio ir socialinio elito, žymę. Parodos dizainas priminė aukštosios mados parduotuvę, šitaip sugestijuodamas norą ištraukti gintarą iš banalaus kasdienio konteksto. Šioje parodoje gintaras nebėra tiesiog nebrangus papuošalas: paroda įrėmino gintarą kaip tikrą Šiaurės auksą, kaip vertingą akmenį, prabangos ir rafinuotos estetiškos kontempliacijos objektą. Kaip ir Gintaro muziejus septintajame dešimtmetyje, *Baltų menas* pasinaudojo garsiąja Tacito citata. Tačiau Tacito citata čia aiškinama kitaip nei septintojo dešimtmečio versijoje. Kaip jau minėjau anksčiau, Tacitas aprašė *aestii* kaip laukinius, nesidominčius gintaro kilme. Kitaip nei Gintaro muziejaus kuratoriai prieš keturiasdešimt metų, *Baltų meno* parodos organizatoriai šios Tacito pastabos nenuslėpė, bet reinterpreto neapdorotą gintarą paversdami pozityviu Lietuvos istorijos faktu. Pavyzdžiui, parodos tinklalapis apibūdino neapdorotus „Baltijos aukso dirbinius“ remdamasis šiuolaikiniu „ekologijos“ diskursu – teigdamas, kad gintaras nebūdavo apdorojamas sąmoningai ir kad tai buvo savito skonio išraiška: „Gintaro formas baltai visuomet stengėsi išlaikyti kuo natūralesnes“ (*Gintaro...* 2009). Menotyrininkas aiškiai išdėsto „Baltijos gintaro“ estetinę vertę:

Viena temų skirta gintarui – medžiagai, kuri tiek profesionalioje, tiek popularioje kultūroje siejama su baltiškumu. Nors mūsų protėviai gintarą mieliau eksportuodavo į tolimus kraštus nei patys jį šlifavo, juodame vitrinos fone šviečiančios gintaro karolių apvaros duoda peno pamąstymams apie subtilesnį nei šiandien gintaro grožio suvokimą ir jo apdirbimo lygį (Iršėnas 2009: 24).

Grubūs gintaro dirbiniai, teigia parodos tekstai, rodo, kad baltai buvo ne laukiniai, o greičiau aukštos civilizacijos žmonės su savita estetine pajauta. Kaip ir sovietinis Gintaro muziejus, *Baltų menas* nesiribojo priešistore, bet bandė sukurti diachroninę ryšį tarp baltų genčių ir Lietuvos suverenaus valstybingumo: LDK elitas aprašomas kaip „baltiškoji diduomenė“, netgi Baltų elitas, sukūręs Lietuvos valstybę, ir jis, pabrėžia parodos organizatoriai, sukaupė didžiulį

turtą²². Tokiu būdu šiuolaikiniai lietuviai tapo „naujaisiais baltais“ – ne laukinių, o civilizuoatų baltų genčių palikuonimis, priklausančiais istorinei bendruomenei ir esančiais teisėtai šiaurinės Europos dalies nariais.

Išvados

Visiškai nekeista, kad lietuviško etninio nacionalizmo, iškilusio XIX a. pabaigoje, institucinė ir kultūrinė išraiška galutinai susiformavo sovietų režimo metais. Būtent sovietinės Lietuvos vyriausybė sukūrė administracinę, centralizuotą muziejų sistemą. Varžydami politinę veiklą ir skatindami apolitišką etninę kultūrą, sovietai leido LTSR muziejams toliau naudoti kai kurias konceptualias ir medžiagines formas, kurių šaknys glūdi devynioliktame šimtmetyje ir tarpukariu (Misiunas, Taagepera 2006; Rindzevičiūtė 2011). Šiame straipsnyje norėjau parodyti, kad posovietinės parodos *Kuršiai: Baltijos vikingai* ir *Baltų menas* gali būti suprantamos kaip teiginiai, aptariami visą šimtmetį besitęsiančiuose svarstymuose apie regionškumą ir lietuviškojo tautinio tapatumo santykius.

Istorijos ir etnografijos muziejus ir Gintaro muziejus pasirinko skirtingas pasakojimo strategijas mėgindami atskleisti lietuvių tautos susiformavimą platesniame geopolitiniame regione. Gintaro muziejus ryžtingai sujungė gamtamokslinius tekstus su istoriografija ir literatūriniais tekstais konstruodamas sovietinius lietuvius kaip įsivaizduojamų senovės baltų palikuonis. O IEM, įpareigotas parodyti politinių įvykių istoriją, buvo kur kas sudėtingesnėje padėtyje negu Gintaro muziejus. Sovietmečiu regioniniai Lietuvos ryšiai su Baltijos pajūrio ir Šiaurės šalimis buvo tikras politinių minų laukas ir, atrodo, IEM apskritai stengėsi neliesiti regioninės topografijos kategorijų, o sutelkė dėmesį į pasakojimus, susijusius su LTSR teritorija. Minėti bet kokius baltiškumo ryšius su regionu, esančiu už Geležinės uždangos, buvo politiškai įmanoma tik geologijos srityje, pavyzdžiui, pasakojant apie ledynų judėjimus ar apie gintaro susiformavimą ir paplitimą.

Dėl šito ideologinio manevravimo Šiaurės dimensija atliko svarbų, bet ne pagrindinį vaidmenį sovietiniuose muziejuose pateikiamoje Lietuvos istorijos versijoje. Lietuvos ir Šiaurės kraštų ryšių atvejai buvo daugiausia vaizduojami per negatyvius įvykius. Istorijos ir etnografijos muziejus Šiaurės dimensiją integravo į Lietuvos istoriją per išorinių priešų, kurie kėsinosi į Lietuvos suverenumą, naratyvą. Tokiu atveju Rusija, o vėliau ir Sovietų Sąjunga buvo apibūdintos kaip Lietuvos saugumo sergėtojos. Didžiausiu iššūkiu sovietiniams naratyvams tapo šimtmečius trukusių karinių konfliktų tarp Lietuvos ir Rusijos paaiškinimas. Tai buvo pasiekama menkinant šiuos įvykius ir sutelkiant dėmesį į kitus konfliktus, tokius kaip Šiaurės karai.

²² Žr. <<http://www.baltumenas.lt>> [žiūrėta 2014 10 18].

Kita vertus, sovietmečiu buvo suformuluotas ir pozityvus Lietuvos kaip Šiaurės regiono dalies pasakojimas. Tai pasiekė Gintaro muziejus, apibūdinęs gintarą gamtos mokslo ir kultūros istorijos požiūriu ir kanonizavęs jį kaip materialią lietuviškojo etninio tapatumo šerdį. Per gintarą ir muziejininkai, ir poetai apibrėžė Lietuvą kaip baltų, vietinių gyventojų, kuriuos esą dar Tacitas laikė šiauriečiais, šalį. Gintaro muziejus teigė, kad būtent gintaras padarė Lietuvą matomą dar priešistoriniais laikais baltų amžininkams ir šiuolaikiniams lietuviams. Čia Gintaro muziejus tapo tikra priešingybe IEM, kuris neišskleidė ryšių tarp šiuolaikinių sovietinių lietuvių ir baltų genčių²³.

Gintaro muziejui pavyko išplėtoti stiprų ir išliekantį nacionalistinį naratyvą: Lietuva kaip Baltijos kraštas apibrėžiamas geografiškai (yra prie Baltijos jūros), lingvistiškai (baltų kalbos) ir religiška (baltų pagonių religija). Gintaras buvo įvardintas kaip substancija, materializuojanti baltų genčių ir vėliau Lietuvos ir lietuvių egzistavimą. Gintaro kaip tilto funkcija, kurią anksčiau buvo konceptualizavusi Marija Gimbutas, buvo panaudota ir stengiantis susieti dvi „2009 m. Europos kultūros sostinės“ – Vilnių ir Linčą: Gintaro muziejus eksponavo savo kolekcijos dalį Biologiezentrum, Aukštutinės Austrijos muziejų institucijoje, ir dar kartą patvirtino, kad „Lietuva“ yra „šalis prie gintarinės Baltijos jūros“ (žr. Makauskienė 2009: 35). Gintaro turtingų baltų naratyvas toliau sustiprintas peržiūrėtu lietuvių-šiauriečių ryšių naratyvu²⁴. Sovietinis naratyvas, apibūdinantis Vakarų ir Šiaurės Europą kaip istorinius Lietuvos priešus, sušvelninamas arba, kaip parodoje *Baltų menas*, visai išnyksta.

„Naujųjų baltų“ istorijos interpretacija turėtų būti suprantama kaip neabejotinai sąmoninga istorijos revizija. Pavyzdžiui, kuratoriai atvirai pasisakė siekiantys sukurti naujus pasakojimus, neigiančius tradicinį Lietuvos, kaip svetimųjų malonės ar aukos, naratyvą. Tad neilgai trukusi baltų-kuršių karinė persvara Baltijos jūroje buvo pasitelkta siekiant stiprinti naująjį lietuvių tautinio tapatumo jausmą. Tačiau kuratoriai, ieškodami naujų geopolitinių naratyvų, tuo pačiu metu išardė ir demokratišką lietuviškojo-baltiškojo nacionalizmo formą, grindžiamą tautos narių bendryste, pabrėždami socialinę ir politinę stratifikaciją. Parodos *Baltų menas* naratyvas buvo pagrįstas modernistinėmis, vidurinėsios

²³ Viduramžių – 1795 m. ekspozicija 2005 m. buvo reorganizuota atsisakant chronologinio principo jos tematinės struktūros naudai. Buvo atrinktos dvi temos: politinė Lietuvos valstybės raida ir „etninė bei konfesinė LDK įvairovė“. Įdomu, kad Vazų dinastija vėl buvo pristatoma daugiausia kaip karinės istorijos skyriaus dalis. Tačiau kai kurie Vazų periodo daiktai buvo panaudoti iliustruojant kasdienį karališkosios šeimos gyvenimą. Tačiau rašytiniame reorganizuotos ekspozicijos pristatyme nėra jokių užuominų apie „baltų“ gentis ar regionus. Atrodo, kad naujoji ekspozicija tęsia Lietuvos istorijos lituanizavimo projektą. Žr. Poškus 2005.

²⁴ Įdomu, kad gintaras buvo parinktas Lietuvos nacionalinės krepšinio rinktinės talismanu per *Eurobasket 2011*. Anot oficialaus slogano, „Gintaras – tai krepšinis, Lietuvos brangakmenis“.

klasės skoniui būdingomis vertybėmis: neapdorotas gintaras šioje parodoje įkūnijo rafinuotą baltų genčių estetinį skonį. Be jokios ironijos paroda *Kuršiai* gyrė priešistorinių „baltų elito“ turtus ir karinę jėgą, pavyzdžiui, cituodami XI a. Adomą Bremenietį: „Kurše gyvena žiaurūs žmonės, kurie turi daug turto, geriausių žirgų ir yra stabmeldžiai“ (Griciuvienė 2008: 28).

Šiame straipsnyje nužymint baltiškumo ir šiaurietiško vaidmenis lietuvių tautinio tapatumo projektuose, nepretenduojama detalai įvertinti šimtmečius trunkančią diskursyvaus ir materialaus baltų-lietuvių konstravimo istoriją. Reikalingi tolesni ekonominių ir politinių baltiškojo tapatumo kaip prasmės kuriančio projekto aspektų tyrimai. Ypač vertingos būtų palyginamosios studijos apie baltiškumo-šiaurietiško raiškas, kaip jos iškyla įvairiuose instituciniuose ir geografiniuose kontekstuose, tokiuose kaip formalusis švietimas Lietuvoje, bet taip pat ir Latvijoje, ir Vokietijoje, ir, žinoma, neužmirštant lietuvių emigrantų bendruomenių. Kaip ir įsivaizduojamas Baltijos gintaras, baltų-lietuvių kūrimas turėtų būti vertinamas kaip daugialypis projektas, kuris, viena vertus, sustiprina etnocentristinį nacionalizmą, bet taip pat, kita vertus, turi galimybę atverti naujus supranacionalinius ryšius. Kiekvienu atveju verta analizuoti lietuviškąjį tautinį tapatumą kaip nuolat besikeičiančių regioninių saitų mazgą, kur materialūs objektai neretai vaidina svarbų vaidmenį.

Iš anglų k. vertė Virgilijus Čepaitis

Versta iš: Rindzevičiūtė Eglė. 2010. Soviet Lithuanians, Amber and the 'New Balts': Historical Narratives of National and Regional Identities in Lithuanian Museums, 1940–2009, Culture Unbound 2: 665–694

Literatūra

Anderson Benedict. 1991. *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. London, New York: Verso.

Aronsson Peter. 2010. Explaining National Museums: Exploring Comparative Approaches to the Study of National Museums, Knell S. et al. (ed.). *National Museums: Studies from around the World*: 29–54. London, New York: Routledge.

Bagušauskas Juozapas, Streikus Arūnas (sud.). 2005. *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje: 1940–1990 dokumentų rinkinys*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.

Baltrūnas Valentinas. 2003. *Gamta kaip kultūros šaltinis: gamtos raidos pažinimas ir pasaulėjauta*. Vilnius: Andrena.

Bennett Tony. 1995. *The Birth of the Museum: History, Theory, Politics*. London, New York: Routledge.

Bennett Tony. 2004. *Pasts beyond Memory: Evolution, Museums, Colonialism*. London, New York: Routledge.

Bernotienė Stasė, Mažeikienė Ona, Tautavičienė Bronė. 1970. *Lietuvos TSR istorijos-etnografijos muziejus*. Vilnius: Mintis.

Billig Michael. 1995. *Banal Nationalism*. London: Sage.

Bojtár Endre. 1999. *Foreword to the Past: A Cultural History of the Baltic People*. Budapest: Central European Press.

Britų muziejus domisi kuršių istorija. 2009. <<http://www.balsas.lt> (12/03/09)> [žiūrėta 2010 05 06].

Brubaker Rogers. 2004. *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bumblauskas Alfredas, Šepetys Nerijus (sud.). 1999. *Lietuvos sovietinė istoriografija: teoriniai ir ideologiniai kontekstai*. Vilnius: Aidai.

Būčys Žygintas. 2008. Vinco Žilėno (1907–1982) 100-sios gimimo metinės, *Lietuvos muziejai* 1: 44–45.

Daujotytė Viktorija. 2009. Litua, Lithuania: Idea and Substance, Šapoka M. (ed.). *Millennium of Lithuania*: 10–15. Vilnius: Lithuanian Art Museum.

Deneckere Gita, Welskopp Thomas. 2008. The ‘Nation’ and ‘Class’: European National Master Narratives and their Social ‘Other’, Berger S., Lorenz Ch. (eds.). *The Contested Nation: Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories*: 135–170. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Donskis Leonidas. 1999. Between Identity and Freedom: Mapping Nationalism in Twentieth-century Lithuania, *East European Politics and Societies* 13: 474–500.

Donskis Leonidas. 2002. On the Boundary of Two Worlds: Lithuanian Philosophy in the Twentieth Century, *Studies in East European Thought* 54(3): 179–206.

Duncan Carol. 1995. *Civilizing Rituals: Inside Public Art Museums*. London: Routledge.

Fitzpatrick Sheila. 1970. *The Commissariat of Enlightenment: Soviet Organization of Education and the Arts under Lunacharsky October 1917–1921*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gimbutas Marija. 1956. *The Prehistory of Eastern Europe I: Mesolithic, Neolithic and Copper Age Cultures in Russia and the Baltic Sea Area*. Cambridge MA: The Peabody Museum.

Gintaro tradicija baltų žemėse. 2009. <<http://www.baltumenas.lt> (10/05/10)> [žiūrėta 2014 10 18].

Griciuvienė Eglė. 2008. Paroda „Kuršiai – baltų vikingai“ Lietuvos nacionaliniame muziejuje, *Lietuvos muziejai* 4: 27–28.

Gudynas Pranas, Pinkus Stasys. 1964. *Palangos gintaro muziejus*. Vilnius: Mintis.

Hobsbawm Eric, Ranger Terence. 1992. *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.

Iršėnas Marius. 2009. Baltų menas: naujo pasakojimo paieškos, *Lietuvos muziejai* 4: 23–25.

- Jakelaitis Vytautas. 1998. *Apgaulinga muziejų tyla*. Kaunas: Santara.
- Jankevičiūtė Giedrė. 2003. *Dailė ir valstybė: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*. Kaunas: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.
- Jučas Mečislovas. 1999. Dėl Lietuvos prijungimo prie Rusijos 1795 m., Bumbauskas A., Šepetys N. (sud.). *Lietuvos sovietinė istoriografija: teoriniai ir ideologiniai kontekstai*: 18–19. Vilnius: Aidai.
- Kalba muziejų lankytojai. 1967, *Muziejai ir paminklai 1967* (lapkritis): 107–109.
- Katinas Vladas. 1983. *Baltijos gintaras*. Vilnius: Mokslas.
- Lietuvos Respublikos Seimas. 1993. *Nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos, Nr. I-114 (1993 03 31)*. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=5419&p_query=vyriausyb%EBs%20programa&p_tr2=2> [žiūrėta 2014 10 26].
- Lietuvos Respublikos Seimas. 1998. *Dvidešimt trečiasis (186) posėdis, stenograma nr. 99 (1998 04 21)*. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=55257&p_query=gintaras&p_tr2=2> [žiūrėta 2014 10 26].
- Lightbrow R. W. 1975. *Catalogue of Skandinavian and Baltic Silver*. London: Victorian and Albert Museum.
- Mačiulis Dangiras. 2005. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- Makauskienė Regina. 2009. Įkalinti gintare. Palangos muziejaus inkluzų paroda Linco biologijos centre, *Lietuvos muziejai 2*: 34–35.
- Mažeikis Gintaras. 2007. Propagandinė literatūra: nuo ideologinės mimizės iki mitografijos, *Darbai ir dienos 48*: 233–260.
- Michelbertas Mykolas. 1972. *Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I–XIII a.* Vilnius: Mintis.
- Misiunas Romuald, Taagepera Rein. 2006. *Baltic States: The Years of Dependence*. London: Hurst.
- Mulevičiūtė Jolita. 2001. *Modernizmo link: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*. Kaunas: Kultūros ir meno institutas.
- Nėris Salomėja. 1984[1940]. Bolševiko kelias, Nėris Salomėja. *Raštai II*: 27–31. Aleksa V. (pareng.). Vilnius: Vaga.
- Palangytė Jurga. 2013. Palangos gintaro muziejui – 50, *Žemaičių žemė 3*: 15–17.
- Pearce Susan. 1992. *Museums, Objects and Collections: A Cultural Study*. Leicester: Leicester University Press.
- Poškus Vidas. 2005. Senosios Lietuvos istorijos ekspozicija Lietuvos nacionaliniame muziejuje, *Lietuvos muziejai 1–2*. <http://www.museums.lt/zurnalas_2005_pirmas/2005_1_poskus.htm> [žiūrėta 2013 10 18].
- Pristatoma paroda „Kuršiai – baltų vikingai“, lapkričio 19 d., 2008*. 2008. <<http://www.balsas.lt> (6/05/10)> [žiūrėta 2014 10 18].

Riaubienė Bronė. 1980. Tarybinės visuomenės istorijos skyrius, Baužienė M. ir kt. (sud.). *Lietuvos TSR istorijos ir etnografijos muziejus 1855–1980*. Katalogas: 23–24. Vilnius: LTSR istorijos ir etnografijos muziejus.

Rindzevičiūtė Eglė. 2003. “Nation” and “Europe”: Re-approaching the Academic Debates about Lithuanian National Identity, *Journal of Baltic Studies* 34(1): 74–91.

Rindzevičiūtė Eglė. 2008. *Constructing Soviet Cultural Policy: Cybernetics and Governance in Lithuania after World War II*. Linköping: Linköping University Press.

Rindzevičiūtė Eglė. 2011. Imagining the Grand Duchy of Lithuania: The Politics and Economics of the Rebuilding of Trakai Castle and the ‘Palace of Sovereigns’ in Vilnius, *Central Europe* 8(2): 180–202.

Slezkine Yuri. 2001. N. Ia. Marr and the National Origins of Soviet Ethnogenesis, Suny R. G., Kennedy M. (eds.). *Intellectuals and the Articulation of the Nation*: 211–256. Ann Arbor: The University of Michigan Press.

Statiev Alexander. 2010. *The Soviet Counterinsurgency in the Western Borderlands*. Cambridge: Cambridge University Press.

Strelčenko Oksana. 2003. Patriotinis ugdymas – kasdienis mokyklos rūpestis, *Žvirblių takas* 4: 16–22.

Striuogaitis Saulius. 2008. Grafai Tiškevičiai Palangoje, *Lietuvos muziejai* 3: 33–35.

Suny Ronald G. 1993. *The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union*. Stanford: Stanford University Press.

Šimėnas Valdemaras. 2008. Adolfo Tautavičiaus indėlis į baltų genčių etninės istorijos tyrimus, *Archeologia Lituana* 9: 9–15.

Švedas Aurimas. 2009. *Matricos nelaisvėje*. Vilnius: Aidai.

Švedas Aurimas, Edvardas Gudavičius. 2008. *Visa istorija yra gyvenimas. 12 sakytinės istorijos epizodų*. Vilnius: Aidai.

Tranyzas Antanas. 1998. Grafai Tiškevičiai ir muziejai, *Lietuvos dailės muziejaus metraštis* II: 176–180. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus.

Weiner Amir. 2001. *Making Sense of War: The Second World War and the Fate of the Bolshevik Revolution*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.

Wendland Anna Veronika. 2008. The Russian Empire and its Western Borders: National Historiographies and the ‘Others’ in Russia, the Baltics, and Ukraine, Berger S., Lorenz Ch. (eds.). *The Contested Nation: Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories*: 405–441. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

White Anne. 1990. *De-Stalinization and the House of Culture: Declining State Control over Leisure in the USSR, Poland, Hungary, 1953–1989*. London, New York: Routledge.

Žilėnas Vincas. 1970. Įvadas, Bernotienė Stasė, Mažeikienė Ona, Tautavičienė Bronė. *Lietuvos TSR istorijos-etnografijos muziejus*: 5–7. Vilnius: Mintis.

<<http://www.baltumenas.lt>> [žiūrėta 2014 10 18].

Гарданов В.К. 1957. Музейное строительство и охрана памятников культуры в первые годы Советской власти (1917–1920 гг.), *История музейного дела в СССР*: 7–36. Москва: Государственное издательство культурно-просветительной литературы.

Новосельцев А.П., Пашуто В.Т., Черепнин Л.В. 1972. Пути развития феодализма (Закавказье, Средняя Азия, Русь, Прибалтика). Москва: Наука.

Сандомирская Ирина. 2001. *Книга о родине: опыт анализа дискурсивных практик*. Wien: Wiener slawistischer Almanach.

Soviet Lithuanians, Amber and the ‘New Balts’: National and Regional Identities in Lithuanian Museums, 1940–2009

Eglė Rindzevičiūtė

Summary

This article argues that the material work of assembling the Lithuanians as a historical and ethnic nation was not abandoned during the Soviet period. The study analyzes the ways in which Northern and Baltic categories were used to place regionally the ethnic identification of the population of Lithuania in Soviet and post-Soviet Lithuanian museums. The cases of the Historical-Ethnographic Museum and the Museum of Amber reveal that the Northern and Baltic dimensions had to be reconciled with the Soviet version of Lithuania’s past. Post-Soviet developments involved both continuity and change. The resulting assemblage of Lithuania as a synchronic and diachronic community of inhabitants who defined themselves through shared Baltic ancestors and centuries-old use of amber was maintained by the post-Soviet museums. But there were shifts in the geopolitical narratives of the museums: the relations between Lithuanians and the Nordic countries were rewritten either in positive terms or reversed the Soviet narrative of Lithuania as a victim of aggression from the North. Furthermore, the Soviet construction of amber as the material mediator which enabled the Lithuanians to connect with each other as a synchronic and diachronic imagined community was modified, presenting amber as a medium of social and cultural distinction.